

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

3-son (6-jild)

2026

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 3 (6) – 2026

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2026

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent;

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent;

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.;

Jabborova Charos Aminovna - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari doktori (DSc), Professor.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Qodirova Muqaddas Tog'ayevna - filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b.,;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD);

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari

doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD);

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasini mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD).

22.00.00- SOTSIOLOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Yusupov Shakir Xaitbayevich</i> AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA XORAZM SHAHARSOZLIK MADANIYATI TARAQQIYOTINING NATIJALARI	11-18
<i>Saparbaev Bunyod Khurrambek ogli</i> THE ART OF NEGOTIATION: KHIVA AND RUSSIA ENGAGEMENT UNDER MUHAMMAD RAHIMKHAN I (1806–1825)	19-28
<i>Tursunova Gavhar Begmurodovna</i> ROSSIYA IMPERIYASINING SIRDARYO VILOYATIGA AHOLINI KO'CHIRISHDA MAHALLIY AHOLINING QARSHILIK HARAKATLARI (1890–1916-YILLAR)	29-32
<i>Polvonov Kozimbek Naimovich, Baratov Otabek Aripovich</i> SHAHARLAR DEMOGRAFIYASI VA KLASSIFIKATSIYASIDAGI O'ZGARISHLAR (QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA)	33-40
<i>Сагатовна Зиёдахон Бахтияровна</i> МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ МЕЖДУ УЗБЕКИСТАНОМ И ТУРЦИЕЙ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	41-45
<i>Saidboboyeva Gulzora Nematjonovna</i> STATISTIK NASHRLAR VA ADABIYOTLARDA TURKISTONNI ELEKTRLASHTIRISH MASALASI (XX ASRNING 20–50-YILLARI)	46-51
<i>Shamshidinov Baxriddin Sharobiddin o'g'li</i> FARG'ONA VODIYSI AHOLISINING ETNIK TARKIBI, ETNOSLARNING JOYLASHUVI VA ETNODEMOGRAFIK XUSUSIYATLARI (XIX ASR — XXI ASR BOSHLARI)	52-56

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Xudayberganov Dilshod Tuxtabayevich, Achilova Firuza Kurbanovna</i> MINTAQA IQTISODIYOTIDA XIZMATLAR SOHASINI SAMARALI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI	57-67
<i>Султанова Дина Файзрахмановна</i> НАУЧНАЯ МЕТОДОЛОГИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО МЕХАНИЗМА В ЭКОНОМИКЕ ОТРАСЛИ КОНЕВОДСТВА	68-72
<i>Xushvaqtov Jasur Shuhrat o'g'li</i> KO'CHMAS MULKNI HAYOTIY SIKL YONDASHUVI ASOSIDA OMMAVIY BAHOLASH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH	73-82
<i>Jabbarov Nurbek Atanazarovich</i> O'ZBEKISTON SANOATIGA ENERGIYA RESURSLARINING TA'SIRINI BAHOLASHNING NAZARIY ASOSLARI	83-88

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Zaripova Hulkan Toxir qizi</i> O'ZBEKISTONDAGI TARIXIY-MADANIY JARAYONLARDA MARGINAL QATLAMLARNING O'RNI	89-95
---	-------

<i>Abdullayeva Saodat Nurillo qizi</i> PAZANDACHILIK MADANIYATI VA SALOMATLIK FALSAFASI: VOZEHNING “KONI LAZZAT XONI NE’MAT” ASARIDA TAOMLARNING TIZIMLASHTIRILISHI	96-99
<i>Rajabov Behruz Baxshillayevich</i> TINCHLIK VA HAMKORLIKNING FALSAFIY MOHIYATI HAMDA ZAMONAVIY JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI O’RNI.....	100-104
<i>Artigova Adolat Ataboyevna</i> MAHMUD AZ-ZAMAXSHARIYNING “AL-KASHSHAF” ASARI VA UNING TARIXIY AHAMIYATI	105-109
<i>Umarova Feruza</i> MAFKURAVIY TAHDIDLARGA QARSHI KURASHDA DIN VA DAVLAT MUNOSABATLARI TAHLILI	110-116
<i>Djalalova Nigora Xusanovna</i> IJTIMOIY-MADANIY TEXNOLOGIYALARNI O’RGANISHDA RAQAMLI ONG KONSEPSIYASI	117-120
<i>Ходжиметов Шахрух Русланбекович</i> ЭМИГРАЦИОННЫЕ И ИММИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ ВЛИЯНИЕ НА СТАБИЛЬНОСТЬ ОБЩЕСТВА	121-124
<i>Islamova Gulzamon Madiyevna</i> JADIDLAR DAVRIDA TA’LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLARNING FALSAFIY ASOSLARI.....	125-130
<i>Uraqov Nodirbek Boboqulovich</i> HECI KONSEPSIYASI VA MAHDUMI A’ZAM MEROSI: BAG’RIKENGLIK, AKSIOLOGIK MUSHTARAKLIK, METODOLOGIK TAFOVUT, UMUMIY NUQTALAR VA FARQLAR HAMDA AGRAR TA’LIMDA INSONPARVARLIK G’OYALARINI INTEGRATSIYA QILISH MASALASI.....	131-136
10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI	
<i>Baydjanova Iroda Abdullayevna</i> TARJIMADA HAZIL-MUTOYIBA KONSEPTINING SAQLANISHI MUAMMOLARI: “SHUM BOLA” ASARINING O’ZBEK, INGLIZ VA RUS TILLARIDAGI TARJIMALARI MISOLIDA	137-143
<i>Imomiddinova Nargiza</i> ASL XITOYCHA HARBIY TERMINLARNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI	144-154
<i>Sobirov Anvar Kuvandikovich</i> JONLI SO’ZLASHUV NUTQIDA SO’Z TARTIBINING LINGVOPOETIK VA LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI	155-159
<i>Азизова Насиба Бахритдиновна</i> ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ КАК КУЛЬТУРНЫЙ КОНЦЕПТ: РЕКОНСТРУКЦИЯ ИДЕЙ АЛИШЕРА НАВАИ И ИХ РЕЛЕВАНТНОСТЬ ДЛЯ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ.....	160-168
<i>Ishankulova Diyora Allovidinovna</i> UMAR XAYYOM SHE’RIYATINING G’OYAVIY-MAZMUNII MOHIYATI VA ULARNING TARJIMADAGI TALQINI	169-174

<i>Olimjon Jalilov Muxidinovich</i> INGLIZ VA O'ZBEK EPOSARIDA LINGVISTIK MODELLARNING QIYOSIY XUSUSIYATLARI	175-178
<i>Achilova Zuxra Qurbonovna</i> "MALLA SAVDOGAR" DOSTONI VARIANTLARIDA BAXSHIYONA JANG POLOTNOSI VA PEYZAJ ESKIZLARI	179-184
<i>Orazgalieva Ayjamal Marat qizi</i> SYNONYMIC AND PRAGMATIC VERBALISATION OF CHILD/BALA IN ENGLISH AND KARAKALPAK LEXICOGRAPHY	185-192
<i>Babayeva Irada Sabirovna</i> LINGUOCULTUROLOGICAL APPROACH TO THE STUDY OF EMPATHIC COMMUNICATION	193-198
<i>Тоштемурова Фарангиз Шухратовна</i> РАЗВИТИЕ СЛОВАРНОГО СОСТАВА СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА И РОЛЬ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В ЕГО ОБОГАЩЕНИИ	199-202

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Utemuratova Sapargul Shamshetovna</i> EKOLOGIYA SOHASIDAGI JINOYATLARDA MAXSUS SUBYEKT TUSHUNCHASI VA MANSABDOR SHAXSLARNING JINOIY JAVOBGARLIGI	203-207
<i>Qilichev Xayrulla Mamatovich</i> FUQAROLARNING O'ZINI O'ZI BOSHQARISH ORGANLARINING DAVLAT XUSUSIY SHERIKLIK BITIMIDA ISHTIROK ETISHINING O'ZIGA XOS JIHATLARI	208-217
<i>Бурханова Шийрин Жамшитовна</i> ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПРАВОВАЯ ПОЛИТИКА И НОРМОТВОРЧЕСТВО: ВЗАИМОСВЯЗЬ И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ	218-223
<i>Akayeva Marapat Abduhalikovna</i> GENDER TENGLIGINI TA'MINLASHDA HUQUQIY SIYOSAT: O'ZBEKISTON TAJRIBASINING TAHLILI.....	224-232
<i>Chuboyeva Ozodaxon Quvonbekovna</i> XOTIN-QIZLARNING JAMIYAT IJTIMOIIY-SIYOSIY HAYOTIDAGI O'RNI	233-240
<i>Хидоятлов Бахтиер Батырович, Парахатова Шахноза Ерназаровна</i> ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ В ПОЛУЧЕНИИ ОБРАЗЦОВ ДЛЯ ЭКСПЕРТНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ	241-250
<i>Dadaboyeva Jumagul Anvarovna, Habibullayev Muhammadrajab Obidjonov</i> JAHON HAMJAMIYATINING GENDER TENGLIGINI TA'MINLASHGA QARATAYOTGAN E'TIBORI	251-256
<i>Абдулжаппоров Шахбоз Музаффар ўғли</i> МОБИЛЬНОЕ БАНКОВСКОЕ МОШЕННИЧЕСТВО: УГРОЗЫ, МЕХАНИЗМЫ СОВЕРШЕНИЯ И КОМПЛЕКСНЫЕ МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ	257-267
<i>Nasridinov Yigitali Borataliyevich</i> XOTIN-QIZLARNI TAZIYIQ VA ZO'RAVONLIKDAN HIMOYA QILISH SOHASIDA DAVLAT SIYOSATI VA HUQUQIY ASOSLAR	268-276

<i>Mirzakarimova Dilafruz Doniyorjon qizi</i> SUN'IIY INTELLEKT YORDAMIDA KIBERHUJUMLARNI ANIQLASH VA OLDINI OLISH	277-281
<i>Mamatmurodov Farrux Farxod o'g'li</i> O'ZBEKISTON KAPITAL BOZORINI RIVOJLANTIRISHDA SUKUK INSTRUMENTLARINING INSTITUTSIONAL ROLI	282-289
<i>Нодирбекова Дилдона Абдумалик кизи</i> КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ПРАВА НА ДОСТУП К ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ И ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ПРАКТИКИ	290-297
<i>Ahmadjonov Sultonbek Shukurillo o'g'li</i> QALBAKI PUL, AKSIZ MARKASI YOKI QIMMATLI QOG'OZLAR YASASH VA ULARNI O'TKAZISH JINOYATINING AYRIM JINOIY-HUQUQIY JIHATLARI	298-307
<i>Отлубаева Айгуль Бахрамовна</i> КЛАССИФИКАЦИЯ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ С ОПЫТОМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	308-316
<i>Mukimbayev Otabek Sattarovich</i> GUVOHNING MAQOMINI HUQUQIY HIMOYALASHDA KONSEPTUAL YONDASHUVLAR.....	317-324
<i>Yakubov Mirzaxid Turabayevich</i> NORMATIV-HUQUQIY Hujjatlar ijrosini ta'minlashning XORIJIIY MODELLARI VA MILLIIY AMALIYOT UCHUN XULOSALAR	325-333
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna</i> RAQAMLI TA'LIMDA KREATIV KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK TALABLARI.....	334-338
<i>Raxmatullaev Dilmurod Raxmatullayevich</i> PROFESSIONAL TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA BO'LAJAK MUTAXASSISLARINING KASBIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHDA STRATEGIK YONDASHUVNING KONSEPTUAL ASOSLARI.....	339-348
<i>Yusupova Kamola Nuriddinovna</i> NEYROPEDAGOGIKA TA'LIM TIZIMINING YANGI ILMIY TARMOG'I SIFATIDA.....	349-353
<i>Umurzoqov Baxtiyor Boxodirovich</i> ZAMONAVIIY SHAROITDA HARBIY KADRLAR BOSHQARUVI TIZIMI SAMARADORLIGINING ILMIY-AMALIY ASOSLARI.....	354-358
<i>Qobilova Nilufar Xudoyshukurovna, Xujamova Dilobar Berdiyrovna</i> OLIIY PEDAGOGIK TA'LIM MUASSASALARIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING SHAXSIY VA KASBIY KONGRUENTLIGINI LOYIHAVIIY YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISH MAZMUNI.....	359-366
<i>Xaitbayeva Durdona Zokirjon qizi</i> SUN'IIY INTELLEKT ASOSIDAGI ADAPTIV RAQAMLI TA'LIM TIZIMINI LOYIHALASHNING NAZARIY-METODIK ASOSLARI	367-371

<i>Исмаилов Шухрат Абдусоат угли, Инназаров Маджид Амонович</i> МЕХАНИЗМЫ ВНЕДРЕНИЯ МОДЕЛИ ФИНАНСИРОВАНИЯ, ОСНОВАННОГО НА РЕЗУЛЬТАТАХ (PERFORMANCE-BASED FUNDING), В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ РАЗВИТИИ РУКОВОДЯЩИХ КАДРОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ	372-378
<i>Rakhmatova Madina Abdumumin kizi</i> IMPLEMENTATION OF PROGRAMS FOR AUTOMATIC DETECTION AND CORRECTION OF GRAMMATICAL ERRORS IN ENGLISH WRITING.....	379-384
<i>To'rayev Azamat Maqsudovich</i> TALABALARNING ILMIY-TADQIQOTCHILIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA BO'SH VAQTNI TASHKIL ETISHNING RAQAMLI METODIKASI	385-390
<i>Mahmudova Farangiz Qurbonboy qizi</i> STUDENTS' ATTITUDES TOWARD AI USE IN ENGLISH LANGUAGE LEARNING: HELP OR HINDRANCE?	391-399
<i>Burxonova Muxlisa Murtoz qizi</i> O'QISH SAVODXONLIGI DARSLIKLARIDAGI BADIY MATNLARNI O'QITISH ORQALI O'QUVCHILARDA 4K KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH	400-404

Received: 16 February 2026

Accepted: 01 March 2026

Published: 15 March 2026

Article / Original Paper

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF NATIVE CHINESE MILITARY TERMS

Imomiddinova Nargiza

Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences

E-mail: nadajiya999@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-8729-6336>

Abstract. It is known that the study of terms remains one of the most relevant areas of modern linguistic researches conducted by Chinese and Uzbek scientists. In this article, the formation and development of terms, particularly those related to military art, has been studied. The emergence and development of military thinking in China was studied on the basis of valuable information provided in "The seven military classics of Ancient China", written by Ralph D. Sawyer, a well-known U.S. orientalist and military historian. The original Chinese military terms were lexically and genetically analyzed in the texts taken from the wenyan version of Sun-zi's "Art of war", included in this collection. The original and modern military terms have been compared, the syllable structure and semantic differences between them have been analyzed. I.D. Klenin's "Chinese-Russian military and technical dictionary" has been widely used during the study.

Keywords: "The seven military classics", military conception, military tactics and strategy, wenyanisms, complex terms, simple terms, wenyan, baihua, monosyllabic, polysyllabic, esteem words.

ASL XITOYCHA HARBIY TERMINLARNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

Imomiddinova Nargiza

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ma'lumki, terminlar tadqiqi Xitoy va O'zbekiston olimlari tomonidan amalga oshirilayotgan zamonaviy tilshunoslik izlanishlari ichida dolzarb yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada terminlar, xususan, harbiy san'atga oid terminlarning shakllanishi va rivojlanishi o'rganib chiqildi. AQShning mashhur sharqshunos va harbiy tarixshunos olimi Ralf D. Soyev tomonidan yozilgan "U-szin Qadimgi Xitoy yetti muqaddas harbiy to'plami" («武经七书») asarida keltirilgan qimmatli ma'lumotlar asosida Xitoyda harbiy tafakkurning vujudga kelishi va taraqqiyoti tadqiq qilindi. Bu to'plamga kiruvchi Sun-szi "Urush san'ati" asarining venyanda bitilgan asl nusxasidan olingan matnlarda asl xitoy harbiy terminlari leksik-genetik jihatdan tahlil qilindi. Asl harbiy terminlar va zamonaviy harbiy terminlar qiyoslanib, ular o'rtasidagi bo'g'in strukturasi hamda semantik tafovutlar tahlil qilindi. Bunda I.D. Kleninning "Kitaysko-russkiy voennyi i texnicheskiy slovar" lug'atidan keng foydalanildi.

Kalit so'zlar: "Yetti muqaddas harbiy to'plam", harbiy tafakkur, harbiy taktika va strategiya, venyanizmlar, murakkab terminlar, sodda terminlar, venyan, bayxua, monosillab, polisillab, ehtirom so'zlari.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V6I3Y2026N23>

Kirish. Xitoy tili bir necha ming yillik tarixga ega, yuqori darajada taraqqiy etgan qadimgi madaniyatni o'zida mujassamlashtirgan murakkab tillardan biridir. Bu tilda qadim zamonlardan boshlab, termin deb atalishi mumkin bo'lgan maxsus ma'noga ega so'zlar mavjud edi. Ular sirasiga turli diniy-axloqiy, falsafiy (daosizm, konfutsiylik) tushuncha va kategoriyalarni anglatuvchi so'zlar kirgan. Masalan: 道 dào – "haqiqiy yo'l", "ta'limot"; 仁 rén –

“insoniylik”; 德 dé – “ezgulik”; 法 fǎ – “qonun”, “huquq”; 儒家 rújiā- “konfutsiyshunoslar”; 法家 fǎ jiā- “legistlar”.

Xitoyliklar ilmiy mazmundagi maxsus terminlar ishlab chiqdilar. Ularga 云 yún – “qofiya”; 词 cí – “nazmiy ijod turi”; 字 zì- “soʻz, iyeroglif”; 实字 shí zì – “toʻliq soʻzlar”; 虚字 xū zì – “boʻsh soʻzlar” va h.k.lar misol boʻlishi mumkin. Yuqorida keltirilgan soʻzlarning baʼzilari faqat tarixiy maʼno kasb etsa, qolganlari bugungi kunga qadar oʻz terminologik maʼnosini saqlab qolgan, boshqa bir qismi semik jihatdan qayta koʻrib chiqilib, yangi maʼnoga ega terminlarga aylangan. Masalan, 词 (cí) grammatika terminologiyasida “soʻz” maʼnosini kasb etadi. Bu kabi terminlar aynan xitoy tili negizida shakllangan. Koʻpgina terminlar venyanizmlar (文言词语 wényán cíyǔ), baʼzilari esa maishiy-soʻzlashuv tili va dialektlar asosida yasalgan. Bunday terminlar xitoy tilining butun tarixi mobaynida shakllangan va shakllanishda davom etmoqda. Mazkur holat termin yasashining ichki manbasi hisoblanadi [1].

Maqsad va vazifa. Asosiy koʻzlangan maqsad – hozirgi xitoy tili harbiy terminlarining genetik va tarixiy-etimologik tavsifini berish, shakllanish va rivojlanish bosqichlarini aniqlash

Buning uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

— xitoy tilidagi harbiy terminlarining kelib chiqishini Sun szining “Urush san’ati” asarida keltirilgan asl xitoycha harbiy terminlarni tahlili orqali oʻrganish;

— xitoy tili harbiy terminologiyasi asosan sinxron, oʻrni bilan diaxron aspektida ochib berilishi natijasida terminlarning tadrijiy voqelanish va rivojlanish asoslari, ularning miloddan avvalgi VI-V asrlardan hozirgi kunga qadar qoʻllanishda boʻlgan faol qatlamlarini aniqlash.

Usullar. Tadqiqot usullari sifatida tavsifiy, qiyosiy-tarixiy, etimologik va komponent tahlil usullaridan foydalanildi.

Natijalar va mulohaza. Harbiy terminlarning shakllanishi qadimgi Xitoy qurolli kuchlarining paydo boʻlishi bilan uzviy bogʻliq. Tarixiy manbalarda taʼkidlanishicha, mamlakat muntazam armiyasi taxminan er.av. 2200 yilda vujudga kelgan. Ammo uning gullab-yashnagan davri Tang sulolasi davriga toʻgʻri keladi.

Ehtimol, Xitoyda harbiy tafakkur ibtidosi bundan 4 yoki 5 ming yil muqaddam qabilalar oʻrtasida sodir boʻlgan toʻqnashuvlardan boshlangan. Anʼanalarga koʻra, bu janglarda afsonaviy qahramonlar va donishmand imperatorlar qatnashgan. Jang harakatlarini olib borish strategiyasi qurol-yarogʻ hamda taktik sanʼatning mukammallashuvini talab qilar edi. Koʻp sonli qoʻshinga ega qabila sardorlari asta-sekinlik bilan oʻz taʼsir doiralarini kengaytirib, sezilarli siyosiy kuchga aylandilar.

Dastlabki yozma manbalar va arxeologik qazishmalarning guvohlik berishicha, tarixiy davrning boshlarida ular oʻrtasida doimiy toʻqnashuvlar sodir boʻlgan, davlatlar tashkil topgan va hokimiyat egalari yakka hukmronlikka erishib, sulolaga asos solishga intilganlar. Jang maydonlarining kengayishi, qurol-aslaha kuch-qudrati va samaradorligining oshishi bilan birga harbiy strategiya, taktika va texnologiyalar rivojlanib borgan. Natijada, jang olib borish saboqlari va qoʻmondonlik tajribasi maqsadli ravishda oʻrganilgan. Odamlar erishilgan muvaffaqiyatlarni saqlab qolishga va oʻtmish xatolarini takrorlamaslikka harakat qilishgan. Shu yoʻsinda Xitoyda harbiy taktika va strategiya ilmi yuzaga kelgan.

Er.av. II asrga kelib, Xitoy ming yilliklar davom etgan toʻxtovsiz toʻqnashuvlarni boshdan kechirgach, oxir-oqibat ulkan va qudratli imperiyaga birlashdi. Shafqatsiz janglar natijasida koʻplab mohir sarkardalar yetishib chiqdi [2]. Bu paytga qadar deyarli toʻxtovsiz davom etgan

to'qnashuvlar ulkan talafotlar keltirgan, behisob odamlarning halok bo'lishiga olib kelgan. Mamlakat birlashuviga qadar yaratilgan va saqlanib qolgan harbiy sohaga oid asarlar ichida yetti to'plam bo'lib, ularga Sun szining mashhur 孙子兵法 sūnzi bīngfǎ "Urush san'ati" asari ham kirgan. Mazkur asarlar keng miqyosda tadqiq qilinib, ajdoddan avlodga o'tib kelgan. Ushbu jarayon to Sun sulolasi (960-1126) hukmronligi davrida tahrir qilinib, bir butun to'plamga birlashtirilguniga qadar davom etib kelgan. Tan sulolasi davrida yaratilgan asarlar bilan birga ular "Yetti harbiy to'plam"ni tashkil etadi. Bu to'plam harbiy tafakkur alifbosi hisoblanib, muayyan shaxsni harbiy lavozimga tayinlashdan oldingi imperator imtihonlari ushbu asarlar asosida qabul qilingan.

Sun sulolasi davridan boshlab, qadimgi Xitoy 武经七书 wǔ jīng qī shū "Yetti muqaddas harbiy to'plam"iga quyidagi kitoblar kirgan:

- ❖ 孙子兵法 sūnzi bīngfǎ – Sun szi "Urush san'ati";
- ❖ 吴子 wúzi – "U dzi";
- ❖ 司马法 sīmǎfǎ – "Sima usullari";
- ❖ 唐太宗李卫公问对 táng tàizōng lǐ wèigōng wèndu – "Tan Tayszun va Li Veygun o'rtasidagi savol-javob";
- ❖ 尉繚子 wèi liáozi – "Vey Lyaoszi";
- ❖ 黄石公三略 huáng shíngōng sān lüè – "Xuan Shigunning uch strategiyasi";
- ❖ 六韬 liùtāo – "Taygunning olti maxfiy ta'limoti".

"Olti maxfiy ta'limot" muallifi Taygun Sun szidan bir necha asr ilgari yashaganligiga qaramay, "Urush san'ati" asari doimo Xitoy harbiy tafakkurining eng ko'hna va buyuk yutug'i sifatida tan olib kelingan.

E'tirof etish lozimki, xitoy tili harbiy terminlarining ulkan qismi Sun szining qayd etilgan asarida aks etgan. Asar er.av. VI-V asrlarda yaratilgan bo'lib, sarkarda va davlat rahbarlari uchun mo'ljallangan strategiya, taktika va boshqaruv nazariyasi haqidagi nodir falsafiy asar hisoblanadi. Mazkur kitob harbiy strategiya haqidagi muhim qo'llanma bo'lib, uning tarkibiga kiruvchi har bir parcha allaqachon hikmatli so'z, ya'ni aforizm sifatida qabul qilingan.

«孙子兵法» sūnzi bīngfǎ asarining boshqacha nomlanishi «孙子» sūnzi («Sun szi»), «吴孙子兵法» wú sūnzi bīngfǎ («U Sun szi binfa»), «孙武兵法» sūnwǔ bīngfǎ («Sun U binfa») bo'lib, harbiy san'at to'g'risida qadimgi Xitoyda yaratilgan eng mashhur shuningdek, bugungi kunga qadar saqlanib qolgan eng ko'hna manba hisoblanadi. Bu kitob eramizning VIII asrida Yaponiyada, XVIII asrda Yevropada shuhrat topdi, yapon, fransuz, ingliz, rus, nemis, italyan, arab va boshqa tillarga tarjima qilindi [3].

1-jadval

孙子兵法 (“Urush san’ati”)ning tuzilishi

Bob t/r	Bob nomi	O’qilishi	Tarjimasi
1-bob	始计	shǐjì	Vaziyatni baholash va reja tuzish
2-bob	作战	zuòzhàn	Urush olib borish
3-bob	谋攻	móugōng	Strategik hujum
4-bob	军形	jūnxíng	Taktik tartiblar
5-bob	兵势	bīngshì	Harbiy kuchlar
6-bob	虚实	xūshí	Kuchli va zaif jihatlar
7-bob	军争	jūnzhēng	Manyovrlar
8-bob	九变	jiǔbiàn	To’qqiz tur
9-bob	行军	xíngjūn	Safardagi qo’shinlar
10-bob	地形	dìxíng	Geografik joylashuv
11-bob	九地	jiǔdì	To’qqiz qo’shin o’rnashgan joy
12-bob	火攻	huǒgōng	Olovli hujum
13-bob	用间	yòngjiān	Razvedkadan foydalanish

Yuqorida keltirilgan boblar nomida quyidagi harbiy terminlar o’z aksini topgan:

- 1) 作战 **zuòzhàn** – urush olib borish, jangovar harakatlar olib borish; termin-birikma;
- 2) 谋攻 **móugōng** – strategik hujum; termin-birikma;
- 3) 军形 **jūnxíng** – taktik tartiblar; termin-birikma;
- 4) 兵势 **bīngshì** – harbiy kuchlar; termin-birikma;
- 5) 军争 **jūnzhēng** – manyovrlar; termin-birikma;
- 6) 行军 **xíngjūn** – safardagi qo’shinlar; termin-birikma;
- 7) 火攻 **huǒgōng** – olovli hujum; termin-birikma;
- 8) 用间 **yòngjiān** – razvedkadan foydalanish; termin-birikma.

Ushbu termin-birikmalar tarkibini o’rganadigan bo’lsak, ular qo’yidagi tub terminlardan tashkil topganini kuzatishimiz mumkin:

战 – urush, jang; 攻 – hujum, hamla; 军 – qo’shin; 间 – razvedka, ayg’oqchilik.

Quyida “Urush san’ati”ning venyanda yozilgan asl matni, uning bayxuadagi ekvivalenti va o’zbek tilidagi muqobilini ko’rib chiqamiz:

1-misol: 夫兵形象水，水之形，避高而趋下，兵之形，避实而击虚。水因地而制流，兵因敌而制胜。故兵无常势，水无常形。能因敌变化而取胜者，谓之神。故五行无常胜，四时无常位，日有短长，月有死生。

Pinin: Fū **bīng** xíngxiàng shuǐ, shuǐ zhī xíng, bì gāo ér qū xià, bīng zhī xíng, bì shí ér jī xū. Shuǐ yīn dì ér zhì liú, bīng yīn dí ér zhì shèng. Gù bīng wúcháng shì, shuǐ wúcháng xíng. Néng yīn dí biànhuà ér qǔshèng zhě, wèi zhī shén. Gù wǔháng wúcháng shèng, sì shí wúcháng wèi, rì yǒu duǎn cháng, yuè yǒu sǐshēng.

Bayxua: “所以说，用兵打仗没有固定的形式，水流也没有固定不变的形态。能够根据敌情的变化而采取相应战术取得胜利，就可以说是“用兵如神”。所以说无行（金、木、土、水、火）相生相克，没有哪一行占绝对优势；四时（春、夏、秋、冬）轮回更替，没有哪一季可以固定不动。一年之中，白天有时长，有时短；一月之内，月亮也是有盈有亏、有明有晦。”

Tarjimasi: «Shu sababli **qo'shinning** o'zgarimas qudrati, suvning esa o'zgarimas shakli mavjud emas. Dushmanidan kelib chiqqan holda o'zgarishlarga egalik qilib, g'alaba qozona oladigan inson eng oliy toifali (ilohiy) hisoblanadi. Shuning uchun ham tabiatning besh unsuri (ma'dan, daraxt, tuproq, suv, olov) ichida doimo g'alaba qozonuvchi, to'rt fasl orasida muttasil davom etuvchisi yo'q. Quyoshda qisqalik va davomiylik, oyda esa hayot va o'lim bor».

Quyida “Vaziyatni baholash va reja tuzish” (孙子·始计篇) bobidan olingan yana bir misolga diqqat qilamiz:

2-misol: 兵者，诡道也。故能而示之不能，用而示之不用，近而示之远，远而示之近。利而诱之，乱而取之，实而备之，强而避之，怒而挠之，卑而骄之，佚而劳之，亲而离之，攻其无备，出其不意。此兵家之胜，不可先传也。

Pinin: **Bīng** zhě, guǐ dào yě. Gù néng ér shì zhī bùnéng, yòng ér shì zhī bù yòng, jìn ér shì zhī yuǎn, yuǎn ér shì zhī jìn. Lì ér yòu zhī, luàn ér qǔ zhī, shí ér bèi zhī, qiáng ér bì zhī, nù ér náo zhī, bēi ér jiāo zhī, yì ér láo zhī, qīn ér lí zhī, gōng qí wú bèi, chūqǐbùyì. Cǐ bīngjiā zhī shèng, bùkě xiān chuán yě.

Bayxua: “用兵打仗是一种诡诈之术。所以，明明能征善战，却向敌人装作软弱无能的样子；本来准备用兵，却伪装成不准备打仗的假象；要攻打近处的目标，却给敌人造成准备攻击远处的假象；要攻打远处的目标，相反却要装作准备要在近处攻击。敌人贪心就用小利来引透他上当；敌人混乱就乘机攻取他；敌人实力雄厚就要谨慎防备他；敌人强大就暂时避开其锋芒；敌人容易激动发怒，要设法挑逗他，使其失去理智；对于小心谨慎的敌人，要千方百计让他骄纵，丧失警惕；敌人安逸就设法骚扰他，搞得他疲惫不堪；对内部团结的敌人，要设法离间他，让他分裂。在敌人没有准备时突然发起进攻；在敌人预想不到的情况下采取行动。”

Tarjimasi: «**Urush** – bu aldov yo'li. Shuning uchun, agar sen nimadir qila olsang, raqibingga o'zingni go'yo hech narsa qila olmaydigandek ko'rsat, agar biror narsadan foydalansang, go'yo foydalanmayotgandek ko'rsat, yaqin bo'lsang-da, o'zingni uzoqroq ko'rsat, uzoq bo'lsang-da, o'zingni yaqinroq ko'rsat, uni manfaat bilan o'zingga jalb qil va zabt et; agar uning hamma narsasi yetarli bo'lsa, (hujumga) tayyor tur; agar u kuchli bo'lsa, unga chap ber;

uning g‘azabini qo‘zg‘atib, quyushqonidan chiqar; o‘zingni yuvosh ko‘rsatib, unda manmanlik uyg‘ot; agar u hali tetik va baquvvat bo‘lsa, uni holdan toydir; agar uning do‘stlari bo‘lsa, ularning o‘rtasiga nifoq sol; u xujumga tayyor bo‘lmagan payt unga hamla qil; u kutmagan vaqtda sen harakat qil» [4].

3-misol: 故曰：知彼知己，百战不殆；不知彼而知己，一胜一负；不知彼不知己，每战必败。

Pinin: Gù yuē: Zhī bǐ zhījǐ, bǎizhànbùdài; bùzhī bǐ ér zhījǐ, yī shèng yī fù; bùzhī bǐ bù zhījǐ, měi zhàn bì bài.

Bayxua: “所以说：既了解敌方情况，又了解己方情况，便能百战百胜，不会有失败；不了解敌方情况，只了解己方情况，胜败可能平分；既不了解敌方情况，又不了解己方情况，那么每次战斗都注定会失败。”

Tarjimasi: «Shuning uchun aytiladi: agar uni bilsang va o‘zingni bilsang, yuz marotaba **hujum qilsang** ham, **xatarga** duch kelmaysan; agar o‘zingni bilsang-u uni bilmasang, bir safar g‘alaba qozonib, keyingi safar mag‘lub bo‘lasan; agar o‘zingni ham, uni ham bilmasang, har bir jangda **mag‘lubiyatga uchraysan**» [5].

Umuman, 兵 bīng terminini qadimgi matnlarda ko‘plab uchratish mumkin. Istiloh 1-misolda “qo‘shin”, 2-misolda esa “urush” ma’nolarida qo‘llangan. Ushbu ko‘p ma’noli termin semalarini ko‘rib chiqaylik:

Ot vazifasini bajarganda

- 1) askar, jangchi, oddiy askar;
- 2) qo‘shin, armiya, harbiy kuch, harbiyga oid;
- 3) qo‘shin turi;
- 4) qurol-yarog‘;
- 5) harbiy ish, urush;
- 6) piyon (shaxmatda).

Fe’l vazifasini bajarganda

- 1) qurol bilan hujum qilmoq, o‘ldirmoq;
- 2) zarar yetkazmoq;
- 3) jang maydonida mag‘lub bo‘lmoq.

3-misolda quyidagi terminlar ishlatilgan:

1) 战 zhàn – “urush”. Qadimgi xitoy tili (文言文) leksikasining asosiy qismini monosillablar tashkil qilgan bo‘lsa, hozirgi xitoy tilida esa aksincha, polisillablar lug‘at boylikning poydevorini tashkil etadi (hozirgi xitoy tilidagi “战争” zhànzhēng terminiga mos keladi);

2) 败 bài – “(jangda yoki urushda) mag‘lubiyatga uchramoq” (hozirgi xitoy tilidagi “输” shū fe’liga mos keladi);

3) 殆 dài – “xavf-xatar; xavfli; jar yoqasida turgan” (hozirgi xitoy tilidagi 危险 wēixiǎn sifatiga to‘g‘ri keladi).

Qadimgi Xitoyning “Yetti muqaddas harbiy to‘plami”, xususan, “Urush san’ati”dan tashqari yana bir nechta asarlarda sof xitoycha harbiy istilohlarning qo‘llanganiga duch kelish mumkin.

Masalan, 史记 Shǐjì (“Tarixnoma”) asari Xan sulolasi tarixshunosi Sima Chyan (司马迁 Sīmǎ Qiān taxminan m.a. 145 (135)-90) qalamiga mansub. M.a. 109-91 yillar davomida yozilgan bu kitobda yarimafsonaviy Sariq imperator 黄帝 huángdì (m.a.2600)dan to Xan sulolasi davrigacha bo‘lgan tarix aks etgan bo‘lib, 5 bob, 130 bo‘limdan iborat:

- 1.本纪 běnjì – hukmdorlar tarjimai holi (12 bo‘lim).
- 2.世家 shìjiā – oqsuyak va amaldorlar tarjimai holi (30 bo‘lim).
- 3.列传 lièzhuàn – buyuk shaxslar tarjimai holi (Lao szi, Mo szi, Syun szi) (70 bo‘lim).
- 4.书 shū – marosimlar, musiqa, iqtisod kabi dolzarb mavzular (8 bo‘lim).
- 5.表 biǎo – xronologik jadvallar (10 bo‘lim).

Ma’lumki, xitoy tilida bir so‘z ko‘pincha bir qancha ma’nolarni ifodalashi mumkin. Ba’zida polisemiya uchragan so‘zlarning o‘qilishi ham turlicha bo‘lishi ehtimoldan xoli emas. Bu holat qadimgi xitoy tilida nisbatan faol bo‘lgan. Masalan, “骑” iyeroglifini qadimgi xitoy tilida quyidagi ma’nolarni anglatgan:

- 1) qí – “minmoq”. Masalan, 史记 (Tarixnoma)da hikoya qilinishicha:

“吴骑此马五岁，所当**无敌**”

Wú qí cǐ mǎ wǔ suì, suǒ dāng **wú dí**

Mana besh yildirki, barcha janglarda bu ot mening ajralmas do‘stim bo‘lib kelgan, aynan u tufayli shu paytgacha **yengilish nimaligini bilmayman**;

Bu gapda 无敌 birikmasi “yengilmas”, “tengi yo‘q” tarzida tarjima qilinib, 无 – inkor yuklamasi, 敌 – “yengilmoq, mag‘lubiyatga uchramoq”.

- 2) jì – “otliq askar”. Misol uchun, «Tarixnoma»ning 项羽本纪 (Syangyuy tarjimai holi) bo‘limida yozilishicha:

“乃令骑下马步行”

Nǎi lìng jì xià mǎ bù xíng.

Buyruq beraman, **otliq askarlar** o‘z otlaridan tushib, piyoda harakatlansin.

Birinchi misolda “骑” iyeroglifining asl ma’nosi (本义) kundalik hayotda foydalaniladigan so‘z, ko‘chma ma’nosi (引申义) esa harbiy termin ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Hozirgi xitoy tilida bu leksemaning faqat birinchi ko‘rinishda ishlatilishi kuzatiladi [6].

«Tarixnoma»ning 陈涉世家 (Oqsuyak Shiszya) bo‘limida yozilishicha:

“楚兵数千人为聚者，不可**胜数**”

Shǔ bīng shù qiān rén wéi jù zhě, bù kě shèng shǔ.

Qo‘zg‘olon ko‘targan bir necha ming **Chu askarlari** to‘da hosil qilishdi, bu holatda ularni hisoblab chiqish juda ham qiyin edi.

Bu gapda birinchisi “数” shù o‘qilib, “noaniq miqdor” ma’nosini; keyingisi shǔ o‘qilib, “sanamoq, hisoblamoq” ma’nosini bildirgan. 楚兵 Shǔ bīng esa “Chu mamlakati askarlari” tarzida tarjima qilinib, ko‘plikni ifodalagan.

«三国志» Sānguózhì – G‘arbiy Jin (西晋265-316) sulolasi tarixshunosi Chenshou (陈寿233-297) tomonidan yozilgan, 65 bo‘limdan iborat bo‘lib, Uchpodshohlik – 魏Vey, 蜀Shu va 吴U mamlakatlari tarixiga bag‘ishlangan. «Uchpodshohlik» kitobining 吴书(U davlati hukmdorlari) bo‘limida yozilishicha:

“数犯边境”

Shuò fàn biān jìng.

U davlatining **chegasiga** ko‘p marotaba **noqonuniy bostirib kirishgan**.

Ushbu misolda “数” shuò tarzida o‘qilib, “ko‘p marotaba” ma’nosini bildirgan. “犯边境” birikmasi esa “biror mamlakat chegarasini noqonuniy yo‘l bilan bosib o‘tmoq” ma’nosida kelgan. Demak “犯” fàn fe’li keng ma’noda “noqonuniy bostirib kirmoq” yoki “noqonuniy bosib olmoq” ma’nolarini anglatgan. Hozirgi xitoy tilida “犯” salbiy konnotativ ma’noli fe’l hisoblanib, asosan “yo‘l qo‘ymoq” (hatoga yo‘l qo‘ymoq); “buzmoq” (qonunni buzmoq); “dush kelmoq” (xavf-xatarga dush kelmoq) kabi ma’nolarni bildiradi. 边境 biānjìng oti esa bugungi xitoy tilida ham “chegara” ma’nosini anglatishda davom etmoqda [7].

Qadimgi xitoy tilida o‘zgalarni atash uchun mo‘ljallangan so‘zlar guruhi – 敬称jìngchēng yoki 尊称zūnchēng ehtirom so‘zlari deb atalgan. Inson o‘z-o‘zini nomlash uchun qo‘llaydigan so‘zlar guruhi esa – 谦称qiānchēng kamtarlik so‘zlari deyiladi. Bu ikki guruh so‘zlar moziyda faol ishlatilgan, keyinchalik ularning qo‘llanishi ancha susaygan.

Ehtirom so‘zlari xitoy tilida 敬称jìngchēng (ba’zida 敬语jìngyǔ) deb yuritiladi. Bunday so‘zlar o‘zgalarga nisbatan qo‘llaniladi. Qadimgi xitoy tilida 2-shaxs kishilik olmoshi “汝” rǔ, “尔” ěr, 3-shaxs kishilik olmoshi “彼” bǐ, “其” qí, “之” zhī bilan ifodalangan.

Biroq hurmat, iltifotni ifodalashda ko‘pincha ehtirom so‘zlaridan foydalanilgan. Bunda hurmat quyidagicha voqealangan:

- 1) hukmdorga: “王” wáng – qirol;
“君” jūn – hukmdor;
“陛下” bìxià – janobi oliylari.
- 2) yuqori lavozim egalariga:
“将军” jiāngjūn – qo‘mondon;
“大夫” dàifu – vazir va boshqalar;
“卿” qīng – amaldor;
“大夫” dàfu – ziyoli, ulamolar.
- 3) yoshi katta va obro‘-e’tiborli shaxslarga:
“夫子” fūzi – er;
“先生” xiānshēng – janob.

4) oddiy odamlarga: “子” zǐ.

Yuqori lavozimdagi shaxslarga murojaatda qo'llaniladigan “将军” oti qadimda “qo'mondon” ma'nosini bildirgan bo'lsa, hozirgi xitoy tilida harbiy unvonni bildiruvchi general terminiga teng.

Biror shaxsni atashning yana bir usuli bu – hurmatni ifodalovchi ravishlardan foydalanish, ya'ni fe'ldan oldin hurmat-ehtirom bildiruvchi sifatlashlar (epitet) qo'llanilgan. Epitetdan ko'p uchraydiganlari quyidagilar: “敬” jìng – sharafga ega bo'lmoq; “谨” jǐn – ehtirom ila. Masalan, «Tarixnoma»ning 陈涉世家 (Oqsuyak Shiszya) bo'limidan misol:

“敬受命”.

Jìng shòu mìng.

Buyrug'ingizni qabul qilish baxtiga muyassarman.

Gapdagi “命” so'zi ma'no jihatidan o'zbek tilidagi “buyruq” (“jangovar buyruq”) terminiga mos keladi.

«Tarixnoma»ning 项羽本纪 (Syangyuy tarjimai holi) bo'limida quyidagi misolni uchratish mumkin:

“谨诺!”

Jǐnnuò !

Labbay!

Ushbu jumla ko'pincha harbiy buyruq (komanda) ma'nosida qo'llanilganligini alohida e'tirof etish joiz.

Qadimgi xitoy tilida ot fe'l o'rnida kelganida, o'zidan keyin to'ldiruvchini olgan. «Tarixnoma»ning 项羽本纪 (Syangyuy tarjimai holi) bo'limida quyidagi gap qayd etilgan:

“先破秦入咸阳者王之”.

Xiān pò qín rù xián yáng zhě wáng zhī.

Avval Chin qo'shiniga **hujum qilib**, Syanyangni bu yerga olib kelamiz, keyin esa uni taxtga o'tqizamiz.

Ushbu gapda “王” (wáng – qirol) istilohi ot so'z turkumiga xos, bu gapda “之” to'ldiruvchisidan oldin kelib, “qirol qilmoq, taxtga o'tqizmoq” ma'nosini beradi. “王之” wángzhī – “uni taxtga o'tqizish” deb tarjima qilinadi. “破” pò fe'li “egallamoq, ishg'ol qilmoq” ma'nosida kelgan. Hozir u leksema bu ma'noni yo'qotib, ko'pincha “sindirmoq” (idishni sindirmoq), “yirtmoq” (kiyimni yirtmoq), “lat yemoq” (qo'li lat yedi) ma'nolarida ishlatiladi.

左传•«Zojuan» asarining 襄公十九年 (Nang Gong hukmronligining 19-yili) bo'limida yozilishicha:

“大毋侵小”.

Dà wú qīn xiǎo.

Ulkan mamlakat kichik mamlakatni **bosib olishi** kerak emas.

“大” (ulkan), “小” (kichik): asli sifatlar, ammo bu gapda “ulkan mamlakat”, “kichik mamlakat” ma'nosida kelgan, “侵” “bosib olmoq” fe'lining egasi va to'ldiruvchisi bo'lib kelgan.

Keyingi jumla Sao saoning 置屯田令 (Chjitun tyanling) asaridan olingan. sao sao (曹操 Cáocāo 155—220) – Uchpodshohlik davri davlat arbobi, sarkardasi, shoiri, harbiy mahorat

haqidagi asarlar muallifi. Xan davri (m.a.206-milodiy 220) hukmdori va bu sulolani tugatgan shaxs sifatida tarixda qolgan .

“夫定国之术，在于强兵足食”.

Fū dìng guó zhī shù, zài yú **qiáng bīng** zú shí.

Mamlakatda tinchlik-barqarorlikni oʻrnatish uchun **qurolli kuchlarni yanada kuchaytirish**, xalqni esa oziq-ovqat mahsulotlari bilan toʻla taʼminlash lozim.

“强” (qudratli, kuchli), “足” (yetarli) sifatleri bu gapda “使。。。强盛” shǐ。。。qiángshèng – “kuchaytirmoq”, “使。。。充足” shǐ。。。chōngzú – “yetarli darajada taʼminlamoq” maʼnolarini bildirgan. Demak, sifat maʼnosi feʼlga oʻzgargan. “强兵” birikmasi “qurolli kuchlar yoki qoʻshinni kuchaytirmoq” maʼnosini bildirib, birikma-terminga misol boʻla oladi.

Sifat gapda feʼl vazifasini bajarib, oʻzidan keyin toʻldiruvchini olganda, ega tomonidan toʻldiruvchining sifat ifodalagan xususiyatga egaligi subyektiv ravishda eʼtirof etiladi.

Venyanda kasr, chama, noaniq sonlar ifodalanishi hozirgi xitoy tilidan tubdan farq qilgan. Masalan, kasr sonlarni hosil qilish uchun quyidagi formuladan foydalanilgan:

Maxraj+Surat=Kasr son

«Tarixnoma»ning 陈涉世家 (Oqsuyak Shiszya) boʻlimida taʼkidlanishicha:

“而成死者固十六七”.

Ér **shù** sǐ zhě gù shí liù qī.

Chegara posbonlaridan halok boʻlganlar soni 10 dan 6, 7ni (60-70 %ni) tashkil qiladi. “戍” jumlada “chegarani qoʻriqlovchi posbonlar” maʼnosini anglatgan. Ammo u koʻproq gapda feʼl vazifasini bajarib, “mamlakat chegarasini himoya qilmoq”, “mamlakat chegarasini qoʻriqlamoq” maʼnolarida qoʻllanadi.

Keyingi misolda qurol-yarogʻni anglatuvchi asl harbiy terminni koʻrish mumkin. «Tarixnoma»ning 迎候本纪 (Inxou tarjimai holi) boʻlimida yozilishicha:

“若虽长大，好带**刀剑**，中情怯耳”.

Ruò suī zhǎng dà, hǎo dài **dāojiàn**, zhōng qíng qiè ěr.

Garchand sen boʻying baland, qaddi-qomating kelishgan yigit boʻlsang-da, oʻzing bilan doim **qurol** olib yurasan, aslida sen qoʻrqoqsan.

若 olmoshi gapda ega vazifasini bajarib, “sen” tarzida tarjima qilinadi. “刀剑” qoʻshma termini bu gapda “qurol-yarogʻ”ni bildirgan. Shu oʻrinda qoʻshma terminning 刀 – “pichoq” hamda 剑 – “qilich” soʻzlaridan tashkil topganini taʼkidlash lozim.

«Tarixnoma»ning 陈涉世家 (Oqsuyak Shiszya) boʻlimidan yana bir misol keltiramiz:

“项燕为楚**将**，数有功，爱**士卒**，楚人怜之。或以为死，或以为亡”.

Xiàngyàn wéi chǔ **jiāng**, shuò yǒu **gōng**, ài **shì** zú, chǔ rén lián zhī. Huò yǐ wéi sǐ, huò yǐ wéi wáng.

Syangyan Chu davlatining buyuk **sarkardasi** boʻlib, koʻp marotaba **qahramonlik** koʻrsatgan, **askarlarni** himoya qilgan, Chu xalqi uni qadrlaydi. Baʼzilar u uchun halok boʻlgan, baʼzilar esa qochib ketishgan.

So'nggi jumlada uchta asl xitoycha harbiy termin qo'llangan:

- 1) “将” jiāng – sarkarda, qo'mondon;
- 2) “功” gōng – jasorat, shon-sharaf, qahramonlik;
- 3) “士” shì – askar, jangchi.

Xulosa. Qadimgi Xitoyda harbiy tafakkur 4-5 ming yil avval shakllangan bo'lib, Tan sulolasi davri uning gullab-yashnagan davri hisoblanadi. “Yetti muqaddas harbiy to'plam” (武经七书) sirasiga kiruvchi Sun szining “Urush san'ati” asarida bir qator sof xitoycha harbiy terminlar aks etgan.

Yetti muqaddas harbiy to'plam” harbiy tafakkur alifbosi hisoblanib, biror shaxsning harbiy lavozimga tayinlanishdan oldin imperator imtihonlari aynan shu asarlar asosida qabul qilinganligi uning asl qiymatini belgilab beradi.

Qadimgi Xitoyning besh mashhur asarlaridan jami 20 ta tub xitoycha harbiy terminlar tahlilga tortilgan bo'lib, ularning 14 tasi ot so'z turkumiga oidligi, ot so'z turkumiga xos terminlarning 12 tasi sodda (兵, 战 · 攻, 军, 间, 殆, 骑 · 命, 戍, 将, 功, 士), bittasi disillab (将军), bittasi esa qo'shma termin (刀剑) ekanligini ko'rsatdi. Shuningdek, fe'l so'z turkumiga kiruvchi 3 ta (败 · 破, 侵), 2 ta termin-birikma (强兵, 犯边境), 1 ta termin-sifat (无敌) ning ishlatilgani aniqlandi.

E'tiborli tomoni shundaki, qo'llangan asl harbiy terminlar orasida ularning ma'nodoshlari ham ko'zga tashlanadi. Xitoy tili jamiyatning ko'p ming yillik tadrijiy taraqqiyotiga monand rivojlanib, takomillashib bordi. Bu taraqqiyot Xitoyning ko'plab chet mamlakatlari bilan o'rnatgan ijtimoiy-siyosiy, savdo-sotiq, madaniy-gumanitar aloqalari natijasida xitoy tili lug'at tarkibidan o'rin olgan o'zlashmalarda o'z aksini topadi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Иванов В.В. Терминология и заимствования в современном китайском языке. – М.: Наука, 1973.
2. Ralph D Sawyer The seven military classics of ancient China. Boulder San Francisco Oxford: Westview Press, 1993.
3. 辞海词典. –上海:上海辞书出版社,1999.
4. 司马迁 史记全译/杨燕起主译。 - 贵阳：贵州人民出版社，2001.
5. 古代汉语词典. –北京:商务印书馆, 2007.
6. 康瑞琮 古代汉语语法. – 上海: 上海古籍出版社, 2008.
7. 小学教师实用语文辞典. – 北京: 北京科学技术出版社, 1989.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 3 (6) – 2026

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).